

УДК 316.754:7.038.6

Сергій Грабовський,
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
відділу філософських проблем природознавства та екології
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України

СОЦІОКУЛЬТУРНІ НОРМИ У ВИМІРАХ ПОСТМОДЕРНОЇ ДОБИ

Hrabowsky Serhiy, Senior Research Fellow at the Department of Philosophical Problems in Natural Sciences and Ecology of Institute of Philosophy named after Hryhorii Savych Skovoroda of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Social and cultural norms in the postmodern era dimensions.

This article discusses the main features of the Postmodern as a cultural-historical phenomenon, analyzes social practices of postmodern time and describes originality postmodern «ethics without ratings» and «morality without rules». The author considers the Postmodern overall socio-historical context, explores the place of the Postmodern in the world where modern and premodern socio-cultural communities exist and develop. Reader is invited to conclude significantly overestimated self heralds Postmodern, on a simplified understanding of trends and prospects for social and cultural development.

Key words: Postmodern, postmodern philosophy postmodern era, deconstruction, narrative, polygon, text, game, ethical norms.

Грабовский Сергей. Социокультурные нормы в измерениях постмодерной эпохи

В статье рассматриваются основные черты Постмодерна как культурно-исторического явления, анализируются социальные практики постмодерного времени, описывается своеобразие постмодерных «этики без оценок» и «морали без норм». Автор рассматривает Постмодерн в общем социально-историческом контексте, исследует место Постмодерна в мире, где существуют и развиваются современные и преמודерные социокультурные общности. Читателю предлагается вывод о существенно завышенной самооценке глашатая Постмодерна, об упрощенном понимании ими тенденций и перспектив социокультурного развития.

Ключевые слова: Постмодерн, постмодерная философия, постмодерная эпоха, деконструкция, нарратив, полигон, текст, игра, этические нормы.

Якщо спробувати знайти найпопулярніший термін, яким у філософській літературі позначається нинішній світ, то це *Постмодерн*. Причому йдеться як про констатацію наявних фактів, так і про певні нормотворчі орієнтири (хоча мислителі, які відносять себе до постмодерної спільноти, заперечують і

перше, і друге в самій основі, тобто існування в постмодерному світі усталених фактів і здатність філософії та літератури до нормотворення). Загалом же Постмодерн або постмодернізм вважають продуктом постіндустріальної епохи, епохи розпаду цілісного погляду на світ, руйнування усіх чинних систем — світоглядно-філософських, соціально-культурних, економічних, політичних.

В англійській мові розрізняють терміни *Postmodernism* (для означення історичної епохи, що прийшла на зміну епосі модернізму) та *Postmodernity*, який використовується для означення проявів постмодернізму у соціальній та культурній сферах. Подібне розрізнення термінів характерно також для французької мови (*Postmodernisme* та *Postmodernité*).

1. Постмодерн як культурно-історичне явище

Постмодерний погляд на світ і постмодерна культура мають низку визначальних рис. Серед них, по-перше, прагнення розглядати весь світ як текст. «Мислителі Постмодерну розглядають мову як універсально-загальний репрезентант всього суцього, як *метаметафору*, яка означає приблизно те, чим для давніх греків була Природа, а саме — матеріальне середовище, в якому ніби «розлита» буттєва думка. Відштовхуючись від такої метаметафори, постмодерніст, на відміну від давніх греків, дослухається не до трепету Природи, а до гомону мови»¹. По-друге, намагання вважати все чинне грою. Навіть у разі, коли ця теза не декларується відверто, заперечення претензій Розуму на конструювання гуманістично-практичного людського буття (бодай у певній історичній формі), на *серйозність* місії людини (навіть на вживання останнього поняття) імпліцитно містить ігровий аспект у всіх теоретичних побудовах Постмодерну. Так, Ж.-Ф. Ліотар на позначення будь-якої дискурсивної практики впровадив термін «онтологічна мовна гра». На його думку, «оплакування «втрати сенсу» в Постмодерні зводиться до скарги на той факт, що будь-яке знання більше принципово не є наративом»². По-третє, бажання урівнозначити абсолютно всі культурно-сміслові системи. На поверхні це одержує вигляд «відмови від Гранднاراتиву» та «багатоголосої розмови людства, де права її учасників є рівними». І нарешті, устремління до деконструкції всього, що є стабільним, звично-звичаєво-звичайним. «Деконструкція — це все і ніщо» (Дерріда). Основне вістря деконструкції спрямоване проти класичної європейської культури і її ядра — теоретично-філо-

¹ Лук'янець В. Філософський дискурс на зламі тисячоліть // Філософські студії-2000. — С. 48.

² Lyotard, J.-F., *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Geoff Bennington and Brian Massumi (trans.), Minneapolis: University of Minnesota Press, 1985. P. 26.

софського розуму, який спирається на певний — внутрішній і зовнішній — Логос. Відтак деконструкція набуває форм дезавування метафізики як такої і розвінчання «владного дискурсу», яким є все, що має внутрішній («іманентний», у термінах філософської класики) вольовий стрижень, первень.

Загалом послідовні адепти Постмодерну вважають, що спроби поліпшити світ є марнотою, що людина не здатна осягнути сутність світу, пізнати його, бо навіть постановка таких питань є абсурдом і насильством, що систематизація пізнаного можлива не у вигляді ієрархічно розбудованого компендіуму, а тільки у вигляді каталогу, у кращому разі — своєрідного енциклопедичного словника, без жодних ієрархій та внутрішніх зв'язків, що прогрес як такий є ілюзією. Реально ж існує варіювання та рівнозначне співіснування всіх (і найдавніших, і найновітніших) форм буття.

«Мисліть Постмодерн як світовий процес, аж ніяк не скрізь однаковий, але від цього не менше глобальний, — пише Іхаб Хасан. — Або мисліть його як величезну парасольку, під якою постають різні явища: постмодернізм у мистецтві, в філософії постструктуралізм, фемінізм в соціальному дискурсі, постколоніальні і культурні дослідження в академічних колах, а водночас і мультинаціональний капіталізм, кібертехнології, міжнародний тероризм, різні сепаратистські, етнічні, націоналістичні і релігійні рухи — все постає тут, але не причинно поглинуте ним»³.

Енциклопедія літературних напрямків і течій подає такий список рис постмодернізму, деякі з яких стосуються не тільки мистецтва: культ незалежної особистості; прагнення поєднати, взаємодоповнити істини (часом полярно протилежні) багатьох людей, націй, культур, релігій, філософій; бачення повсякденного реального життя як театру абсурду, апокаліптичного карнавалу; використання підкреслено ігрового стилю, щоб акцентувати на ненормальності, несправжності, протиприродності панівного в реальності способу життя⁴.

При цьому у межах Постмодерну розмови про ество чого б не було у світі-тексті є забороненою ерессю, «оскільки кожна така спроба упривілейовує одне з багатьох значень тексту і водночас репресує усі інші»⁵. Взагалі, розуміння будь-якої домінанти чи норми як репресії — це абетка постмодерної думки та практики.

Зазначені характеристики культурних тенденцій і практик стосуються самих підстав, підвалин суб'єктивності і пов'язаної з нею ідентичності — особистої, групової, громадської.

³ *Ihab Hassan*. From Postmodernism to Postmodernity: the Local/Global Context http://www.ihabhassan.com/postmodernism_to_postmodernity.htm

⁴ Постмодернізм // Енциклопедія літературних напрямків і течій <http://www.ukrlib.com.ua/encycl/techii/printout.php?number=16>

⁵ Лук'янець В. С., Соболев О. М. Філософський постмодерн. К.: Абрис, 1998. — С. 280.

Образно кажучи, людська суб'єктність втратила об'єктивність, вона перестала бути опорою і вихідною точкою загальнознавчого пізнання та вчинку. Соціальна реальність під оглядом Постмодерну характерна крайнім подрібненням і плюралізацією соціальних ролей, множинними способами включення до міжіндивідуальних та колективних взаємин. У теорії та на практиці вважаються втраченими звичні опозиційні членування, що мали, здавалося б, безпосереднє відношення до самого порядку речей: Схід — Захід, чоловіче — жіноче, високе — низьке, реальне — уявне, суб'єкт — об'єкт тощо. У цьому культурно-ментальному просторі «немислимі дуалізм чи дихотомія, навіть у примітивній формі добра і зла» (Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі)⁶. Звернімо увагу на оціночне судження: «навіть у примітивній формі добра і зла». No comment.

Звичайно, найчастіше постмодерні теоретичні міркування, художні твори та соціальні вчинки характеризуються непослідовністю. Але все ж звернімося до «справжнього», послідовного, навіть «радикального» Постмодерну і його засадничих принципів. Почнемо зі світу як тексту. Крім констатації цього «факту», постмодерне мислення наполягає на тому, що не лише можна, але й обов'язково треба розглядати будь-що в якості тексту. Принаймні, до цього має спрямовувати свої устремління людина з теоретично озброєним оком постмодерного дослідника та митця. Чи правильно це? — поставимо запитання у риторичному стилі товариша Сталіна. І в цьому ж стилі відповімо: так, правильно. Якщо, звичайно, водночас брати до уваги, що існує різниця між текстами як такими і текстами, прочитаними в цій якості, тобто визначально не-текстами. І різниця досить принципова. Адже чомусь жоден із теоретиків-адептів властиво «текстуального» бачення світу, наскільки мені відомо, не оприявнює результати своїх досліджень ані у вигляді ліверного фаршу на вітрині магазину (чим не текст?), ані як пустельну алею кактусів, ані через опосередкування танцювальними па чи еротичними рухами (як це робилося у деяких впливових напрямках традиційної індійської філософії). Що ж стосується художників, то вони у цьому сенсі послідовніші: гнила корова, виставлена в Центрі сучасного мистецтва Віктора Пінчука, чи власні фекалії, розіслані одним італійським художником усім охочим заплатити за бляшанку з ними 200 доларів, — це наочне ствердження принципів постмодернізму.

Нормою будь-якого тексту при цьому вважається відсутність загальників, постановки світоглядних проблем й окреслення їхніх розв'язань, прагнень змінити світ. І навпаки. Гра, лабіринт та приховування сенсів, відмова від звернення до ширшого кола, ніж обрана публіка (яку при цьому в жодному разі не можна звати «елітарною» — це табу, якого, взагалі-то,

⁶ Постмодернізм. Енциклопедія. — Мн., Интерпрессервис; Книжный Дом. 2001. — С. 997.

в Постмодерні не повинно існувати в принципі), є «правильним», «єдиновірним» для розмислу, який начебто відповідає (він, і тільки він) «постсучасній» добі. Як слушно зауважив Е. Левінас, у разі, якщо ви почнете публічно говорити стосовно просвітницької місії філософії, вас просто обсміють (добре, що хоч не поб'ють, але вийти з аудиторії можуть попросити). Загалом для тих, хто має досвід життя за умов тоталітаризму, бодай і «м'якого», тут нічого дивного немає, реакція закономірна — на претензії численних «єдиноправильних учень» ХХ ст. змінити світ на свій копил, викшталтувати його у сталевий моноліт. Крок уліво, крок управо — постріл без попередження або ГУЛАГ чи, в крайньому разі, звільнення з роботи. Проте постає елементарне запитання: навіщо ж переймати у неявній формі (сказати б, «антиформі») цю гвалтівну ідеологію, бодай у її деяких, і надто суттєвих, прийомах? Коли М. Горбачов говорив, що «стосовно плюралізму двох думок бути не може», це було просто смішно. Коли практично те саме щодо тих новітніх соціокультурних дискурсів та практик, які, мовляв, не відповідають нормам «постсучасності» говорять вишукані інтелектуали зі світовими іменами, це вже сумно.

Адже відмова від просвітницького, моралізаторського, освітнього, гуманістичного, людиноформуючого та інших жахливо-тоталітарних місій тексту і — ширше — соціокультурного вчинку (як і від усякої його місії взагалі) — має наслідком передусім у масовій культурі, котра постійно живиться ідеологічними та технологічними здобутками елітарно-фахових пошуків, таку річ, як ледь не тотальне заперечення всього людського, «високого», зрештою, почуттєво-насиченого, якщо хочете, сентиментального. Для прикладу: якщо колись класичний детектив демонстрував перемогу добра над злом (як і належало в межах «проекту Модерну»), аби виховувати читача, то тепер в основній масі кримінального читива йдеться про перемоги зла над злом і про цинічну правду «крутих» хлопців. Масова культура чудово сприйняла розмисли високочолих інтелектуалів, що, мовляв, не можна гвалтувати людину «позитивами», не можна висувати «гранднаративи» — і зняла будь-які внутрішні заборони в естетизації зла. Йдеться не лише про детективи, а й про будь-які виміри, жанри й стилі масової культури, яка тепер спирається на потужний теоретичний ґрунт, аби не виховувати, не підносити, не олюднювати аудиторію. Власне, настанови Постмодерну дають можливість і масовій культурі, й елітарному мистецтву жити легше, не докладаючи жодних зусиль для трансформації світу, зосередившись навіть не на висловленні-відображенні-творенні багатовимірного *Я* автора, а на його грайливому маскуванні за новоприйнятими канонами, часом формально складнішими за канони Бароко, але призначеними не для оздоблення світу, не для його олюднення, а для вибудови незалежних від світу деконструювальних конструкцій.

За таких умов легко відбувається «постмодерністське звільнення» від моральних норм; настає так звана «епоха-після-обов'язку» (Ж. Липовецький) або ж *apres-devoir*, епоха «мінімалістської» моралі. За обставин недієздатності заповідей і абсолютних зобов'язань єдиним приписом, що володіє універсальною силою, за Липовецьким стає гасло: «Жодних ексцесів!» Гасло це вищується на тлі граничного індивідуалізму і прагнення до добропорядного життя, що обмежується лише вимогою забарвленої індиферентністю загальної терпимості. Таке уславлення начебто віднайденої свободи від обов'язку (того самого, з якого, за Сімоною Вейль, власне й починається людина) виглядає вельми емблематичним.

2. Соціальні практики постмодерної доби

Що стосується соціально-культурних практик, то, скажімо, цілком логічними у цьому контексті виглядають дуже поширені сьогодні гей-паради (підтримувані провідними політиками Заходу) чи маніфестації на підтримку права носити паранджу у європейських країнах, тоді як акції задля збереження англійської чи німецької тожсамості безапеляційно засуджуються як «фашистські», так само, як і маніфестації багатодітних матерів (якщо, звісно, не йдеться про начебто «гнані та голодні» расові та етнічні емігрантські меншини, які, втім, успішно з покоління у покоління можуть жити на надану їм державою допомогу з безробіття).

Віртуалізація дійсності, однопорядковість електронних фантомів і «твердого» буття, заперечення несправжності уявлюваних форм також потребують свого коментаря. Звичайно, віртуальна реальність, пов'язана із можливостями людських учинків, виступає значущим буттєвим фактором. Французькі екзистенціалісти розглядали свого часу детермінацію майбутнім як одну із головних заповорок і сфер реалізації людської свободи. Обираючи ту чи іншу можливість, людина виходить за межі визначеності минулим і діє вільно. Про це ж писав і російський мислитель М. Бахтін. Згідно з його переконанням, центр ваги людського самовизначення постійно перебуває у майбутньому. «І чого б я не досяг у майбутньому, хай усього раніше передбачуваного, центр ваги самовизначення все ж буде знову пересуватися вперед, у майбутнє, спиратися я буду на себе наступного»⁷. Це майбутнє має особливий характер — це життєво-людське, смислове майбутнє. «Світ діяння — світ внутрішнього завбачення майбутнього»⁸. Смислове майбутнє, за Бахтіним, це світ, де людина покладає сенси свого буття. «Бути для себе самого — означає ще перед-стояти собі (*принити перед-стояти собі, виявитися тут уже всім — озна-*

⁷ Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества М. : Искусство, 1979. — С. 111.

⁸ Там само. — С. 42.

час духовно вмерти)»⁹. Антропологічною характеристикою, яка безпосередньо пов'язана зі смисловим майбутнім, виступає мрія. Пластичний світ мрії «цілком подібний до світу дійсного сприйняття: головна дійова особа і тут зовнішньо не виражена, вона лежить в іншому плані, ніж інші дійові особи; в той час, як вони зовні виражені, вона переживається зсередини»¹⁰. Суб'єкт мрії — її головний герой, дійова особа, котра може втілити свою мрію у різних зовнішніх формах, в тому числі й художній, або у життєзначущих відповідальних вчинках. Проте мрія — це не марення, це не ілюзія, це складова життєвого світу людини і її практичного діяння. Більш схожа на марево і на марення винесена назовні й опредмечена мрія, втілена у продукцію електронних мас-медіа, які сьогодні у форматі 3D дають ілюзію твоєї присутності на місці подій та участі в них. І тут поєднання техніко-технологічних можливостей інформаційного суспільства зі світоглядними настановами Постмодерну дає емблематичний результат.

Не випадково уже кілька десятків років кажуть, що подія, яку не показало телебачення, не відбулася. Сьогодні до цього можна додати — і яка не стала фактом Інтернету. І що цікаво: інколи не має великого значення, якою саме ця подія була насправді, тобто для її безпосередніх учасників — важливо, як її представила «картинка». Реальні вчинки політиків, їхнє вміння передбачати варіанти майбутнього, здатність до ефективного менеджменту все більше підміняються здібностями до вимовляння заклинань а la чарівники з «Гаррі Поттера» (не випадково, мабуть, цей книжковий і кінематографічний серіали став світовим хітом початку XXI століття) і здатністю описувати свої наміри (геніальні) та переживання (щиросерді) у Twitter'і та Facebook'у.

Отож у добу торжества інформаційних технологій, проривів у вивченні макро- і мікросвіту, «зеленої революції» та високорозвиненої медицини раптом відроджуються по суті магичні методи політичного діяння, а для масової аудиторії фантастично-віртуальна реальність нерідко більш вагома, аніж навколишня повсякденність.

Звичайно, тоталітарні лідери завжди користувалися прийомами своєрідної словесної магії; звичайно, будь-яка пропаганда і рекламна діяльність завжди базувалися на зверненні до певних базових архетипів та ритуалів; звичайно, віртуальність завжди була тим, що не давало реальності омертвіти у своїх сталих формах, закостеніти, втратити здатність до розвитку, до виходу за межі узвичаєного. Але при тому основним продуктом виробництва було щось вагоме, грубе, зримає: метал, вугілля, автомобілі, танки, кораблі, літаки, шкарпетки, консерви, горілка тощо. Основою проведення вільного часу теж були матеріально-предметні форми діяльності — від аматорських

⁹ Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества М.: Искусство, 1979. — С. 109.

¹⁰ Там само. — С. 27.

вистав до скаутського вишколу, від кінного полювання на лисиць до спорудження власними руками у своєму обійсті чогось цікавенького (останнім любив займатися, скажімо, такий родовитий аристократ, як Вінстон Черчилль).

Сьогодні ж навіть у бойових діях армій розвинених держав дуже вагомим є елемент віртуальності: противника, який ховається за рогом будинку, вояки бачать за допомогою супутників-шпигунів; «картинка» вимальовується на спеціальному електронному пристрої, через який сприймається світ. Ну, а що стосується дистанційного бою за допомогою важкої техніки, то сучасний солдат має шанс ніколи не побачити противника «у натурі», якщо, звісно, не стане жертвою теракту смертника-самогубці, тоді в останній момент війна у віртуальності раптом стане реальною...

Я вже не кажу про сучасну економіку, де трильйони доларів, євро, єн і фунтів стерлінгів крутяться поза сферою виробництва, послуг та торгівлі, водночас вирішальним чином впливаючи на стан національних фінансових систем та світових ринків. Класична формула ХІХ ст. «гроші-товар-гроші штрих» замістилася іншою — «гроші-гроші штрих», коли прибуток береться ледь не буквально з повітря, точніше, з фінансової віртуальності (не даремно ж бо Джордж Сорос у таких випадках веде мову про «алхімію фінансів»).

Звісна річ, ідеться про об'єктивні процеси, а не про зловмисну вигадку якоїсь «світової закуліси». Проте будь-які об'єктивні соціальні процеси підлягають коригуванню, якщо, звісно, у суспільстві й передусім у його еліти існує розуміння їхньої сутності та спрямованості. Тим часом стрімка віртуалізація дійсності, за останні півстоліття багатогранно осмислена літераторами та науковцями, так і не стала предметом раціональної корекції з боку провідних політичних сил сучасності — що лівих, що правих. Ба більше: політики охоче паразитують на ній, виставляючи себе такими собі «магами-чудотворцями», здатними за допомогою кількох заклинань виправити ту чи іншу ситуацію, порятувати економіку чи запобігти стихійному лиху. Але у справді кризових ситуаціях це не виходить.

Згадаймо події літа 2011 року. Як видається, саме магічно-віртуальна домінанта масової підсвідомості стала однією з причин трагедії на острові Утойя (Норвегія). Справа не тільки у терористі Брейвіку, який наче зійшов з екрану комп'ютерних «стрілялок». Справа ще і в нездатності учасників молодіжного табору (нинішніх політичних активістів та майбутніх лідерів), які замотали голови хустками-«арафатками» й уявляли себе героями боротьби за визволення Палестини, впоратися з озброєним злочинцем (один на півтисячі люду!). Молодь, яка проходила скаутський вишкіл у першій половині минулого століття, переконаний, швидко змогла би організуватися і знищити терориста з мінімальними жертвами. А от «діти вір-

туалу», схоже, були здатні реагувати на небезпеку, яку не можна усунути за допомогою комп'ютерної мишки чи патетичної промови, тільки ступором чи втечею.

Чимось схожі причини є й серед тих, що спонукали бурхливий розвиток погромів у Великій Британії та Швеції. Справа не тільки в тому, що зграї погромників дуже вміло (на відміну, до речі, від влади та силових структур) користуються всіма можливостями, які надає сучасна система інформаційної комунікації. Справа передусім у ментальних настановах тих, хто приймає рішення та аналізує ситуацію. Тривалий час ці люди намагалися зачаклувати погромників, заявляючи, що все під контролем і не треба перейматися, скоро буде наведений повний порядок. Але ж талантів щодо цього у них помітно менше, ніж у славетного чаклуна Дамблдора та його учнів.

Узагалі, весь нинішній Євросоюз із його незчисленною бюрократією на будь-який виклик реагує продукуванням різного гатунку заяв і резолюцій, скликанням форумів, саммітів, конференцій тощо. Не можна сказати, що це геть порожні і непотрібні речі. Але жодне ритуальне засудження злочинів комунізму не матиме справжньої ваги, поки реальні економічні та політичні санкції не будуть застосовані до тих держав та політиків, котрі виключно проголошують себе спадкоємцями «ефективного менеджера» Сталіна та проводять військові паради під червоними прапорами — тими прапорами, які прикривали собою знищення десятків мільйонів невинних жертв. Свого часу Західна Німеччина вміла дати собі лад як із класичними нацистами, так і з прихильниками інших тоталітарних ідеологій: законодавча заборона на професії для політичних радикалів виявилася болючим, але ефективним засобом. Так само, як і фізичне знищення збожеволілих лівих інтелектуалів із терористичної утриманки радянських спецслужб «Роте Армі Фракціон». Нині ж у Німеччині вкрай політкоректна (згідно із настановами того ж Постмодерну) влада не наважується бодай вислати з країни проповідників ісламістського терору та створення Європейського халіфату. А колишні працівники «Штазі» — східнонімецької спецслужби, яка знищила тисячі людей, — не лише марширують Берліном у своїх уніформах, а ще одержують від держави податкові пільги для своєї «громадської організації».

А хіба нинішнє керівництво США не йде тим же шляхом, за допомогою ледь не шаманських танців та ритуальних замовлянь намагаючись мінімізувати економічну кризу? Єдина різниця — що воно має у своїх руках майже чарівну паличку, за допомогою якої можна на якийсь час пригасити вогонь, себто друкарський верстат, здатний викинути у світ чергові сотні мільярдів нічим не забезпечених, окрім магічних слів та до певної міри (цікаво, до якої саме?) фантомної могутності Штатів. Але чи є ця чарівна паличка універсальним засобом для порятунку за будь-яких ситуацій? Неозброєним оком видно, що ні.

3. Постмодерн у світі початку XXI ст.

Якщо взяти до уваги постулат про світ-буття-гру — хоча у постмодерній системі координат він (постулат) також є грою, — то описані вище ситуації не видаватимуться випадковими. Зрештою, чим, як не «текстом» і не «грою», можна відгородитися від розуміння скінченності людської цивілізації, яка має реальні шанси брутально «дати дуба» не колись в ефемерному майбутті, а протягом життя нинішніх поколінь? Чи то внаслідок вичерпаності основних ресурсів, чи то в результаті енергетичного «перегріву» атмосфери, чи то завдяки ядерній катастрофі (припустимо, група терористів-самогубців, що прагнутиме заслужити ім'я шахідів всепланетного масштабу, як то кажуть, «почне і виграє»). Ці й подібні проблеми у межах послідовно постмодерного світогляду не знаходять розв'язку або ж виливаються в пародію на нього (скажімо, коли задля боротьби із глобальним потеплінням пропонується збільшити випуск кондиціонерів чи фарбувати дахи та стіни будівель у білий колір).

Можна поставити питання й дещо інакше — яким чином розвиненим країнам завершити перехід до постіндустріально-інформаційної цивілізації, при цьому оминувши екологічну катастрофу і не втратити надбань індустріальної ери, а ще «підтягнути» за собою країни Другого, Третього і Четвертого (зовсім уже дегуманізованого) світу, на додачу ще й осягнувши принципові зміни у людському бутті, щоб уникнути новітньої «антропологічної катастрофи» (М. Мамардашвілі) й витворити те, що ще А. Швейцер позначив як «новий гуманізм»? І як це зробити, коли ісламський світ, до зосереджена більшість запасів енергоємних вуглеводнів, зараз уступив у добу релігійної реформації, себто безпосередньо у ранню добу Модерну, поєднану із використанням надсучасних технологій?

На початках доби Модерну перебуває й Китай, який ітиме далі через «революцію індивідуалізму» (зараз влада проводить політику «одна дитина у сім'ї»; коли у цих дітей з'являться свої діти, тоді стара китайська традиція патріархальної світобудови з гуркотом завалиться). У Китаї спроби поодиноких гуртів інтелектуалів прочитати історію та культуру країни з використанням постмодерних засобів закінчилися ув'язненням чи еміграцією цих інтелектуалів, отож держава щосили стверджує саме Модерн, проте поєднаний із виробничими та частково інформаційними технологіями, притаманними передусім євроатлантичній цивілізації. Індія, яка традиційно перебуває поза стандартними вимірами, також розвиває свій Модерн, і постмодерними у ній є хіба що певні групи інтелектуалів, котрі копіюють Європу. Ці три спільноти кількісно становлять більшість людства, яка реально погано «стикується» із постіндустріально-постмодерним світом.

Та й сам цей світ внутрішньо не такий уже й гомогенний. У середині нинішнього століття кількість небілого населення

США зрівняється з кількістю білого, кількість нехристиян — із християнами. Що станеться тоді з провідною державою світу? Схоже, мало хто хоче це знати, а ще менша кількість людей — якимось чином реагувати на виклики невідомого. Інтелектуали воліють гратися у мовленнєві ігри. Чи заробляти гроші на вигідних для кар'єри темах. А між тим хвилі від можливого падіння останньої супердержави можуть бути ще вищими, ніж від падіння Римської імперії (з якою американці любили себе порівнювати, поки не відчули трагічного присмаку у цьому порівнянні).

Ще один вимір практично втілених настанов Постмодерну — це концепція мультикультуралізму. В основі цієї концепції — відхід від ідеалу чітко окресленої, базованої на єдиній мові, спільній естетичній та ідейній традиції національної культури на користь рівноправного співіснування численних рівнозначних культур, стилів життя та творчих практик, притаманних різним етнічним, соціальним, релігійним, чи навіть віковим групам з їхніми специфічними ідентичностями. Саме таке поняття мультикультуралізму закладене в численні документи, ухвалені останнім часом поважними міжнародними організаціями. У них передбачено, зокрема, що принцип культурного різноманіття не може бути застосований у термінах «більшості» або «меншості», бо такий підхід відокремлює культури і спільноти одна від одної, рубрикує таким чином, що соціальна поведінка й культурні стереотипи формуються на основі відповідного статусу тієї чи іншої групи.

Неприємною несподіванкою для тих, хто заклав цей принцип до документів, що визначають культурну політику Ради Європи та Європейського Союзу, став той зміст, який вклали в мультикультуралізм прибічники радикального ісламізму: якщо всі культури рівнозначні і рівноправні, то це стосується і правової культури, а якщо так, то у середовищі мусульман, котрі живуть у Лондоні чи Брюсселі, має діяти суд шаріату з усіма вислідами, які з цього випливають. Ба більше: європейська юрисдикція не може поширюватися на мусульманські громади у Європі, бо це означатиме грубе порушення засад мультикультуралізму і пряме продовження колоніального насилля. Відтак мультикультурне суспільство стало мультиправовим, що вже зруйнувало його цілісність і підважило життєздатність. Це посилило позиції прихильників концепції національної держави (звісно, із гарантіями прав меншин) і поставило низку нерозв'язних проблем перед радикальними лібералами — прихильниками «безберегого» мультикультуралізму, не остудивши, втім, запал останніх. Хоча, звісно, до повної та остаточної перемоги концепції мультикультуралізму далеко, ба більше — останнім часом цілий ряд знаних європейських політиків та науковців визнав її крах, принаймні, у тому вигляді, в якому вона існувала.

Український вимір цієї проблеми полягає в тому, що національна держава (у європейському значенні цього поняття, як модерний державний організм) в Україні досі не побудована. Проблеми існують не так із рівноправністю культур, як зі створенням цілісного соціокультурного простору, чого держави Західної Європи домоглися ще в ХІХ, а Центральної — у ХХ ст., та з подоланням спадщини «інтернаціоналізму», який тільки проголошував культурну рівноправність, насправді ж передбачав наявність потужної панівної радянської (де-факто примітивізованої російської) культури, щодо якої всі інші культури могли посідати лишень підпорядковане, вторинне місце.

Та наявні, попри все, в концепції мультикультуралізму «плюси» (скажімо, саме на її основі 1992 року Рада Європи ухвалила Хартію регіональних та міноритарних мов) за українських обставин перетворюються на «мінуси». У ратифікованій Верховною Радою тій же Хартії немає ані згадки про мови караїмів чи ромів, натомість фігурує незрозуміло яка «єврейська мова» та російська мова, якій ані зникнення, ані утиски не загрожують.

Фактично під вивіскою мультикультуралізму в Україні відбувається легітимація постколоніальної ситуації «двох Україн», де, за визначенням письменника й політолога Миколи Рябчука, розколина між європейською та євразійською частинами проходить не по Дніпру (чи по Збручу), а, де-факто, у свідомості, підсвідомості й повсякденних практиках переважної більшості сьогоденних українців. Засвоювати певні набутки мультикультуралізму (які, безперечно, існують) Україна зможе розпочати, лишень набувши нормального статусу національної держави, — такої, якими були й досі у головному залишаються (попри всі спроби перетворити їх на полігони ісламістських експериментів) держави «культурно різноманітної» Європи.

При цьому парадокс ситуації полягає в тім, що пострадянський світ (теоретично — Другий світ) насправді значною мірою є домодерним. Ідеться про відсутність суцільних міжлюдських комунікацій, інфраструктури і громадських «розпросторених», некланових і неклієнтських спільнот. До цього слід додати так званий «екстенсивний» спосіб ведення сільського господарства, коли його зростання навіть за умов величезних капіталовкладень радянської доби забезпечувалося рухом «ушир» (найбільший відсоток розораних ґрунтів у Європі), а не «угору» й «углиб». А обробка ґрунту — це не просто «длубання у землі», а, як має бути зрозумілим після Гайдегера, ще й онтологічна передумова всіх ментальних побудов. Схожим чином й промислове зростання (знов-таки, і практично, і у людських головах) забезпечувалося побудовою нових виробничих потужностей та залученням нової робочої сили, а не по-

током технологічних новацій та інтенсифікацією виробництва. Власне, радянська економіка (і вслід за нею українська) радше б мали бути схарактеризовані як «промисловий феодалізм», ніж «індустріалізм» — бодай у класичному розумінні А. Сен-Симона. Домодерним нерідко є й ставлення до часу і його переживання. «Наш час заміряється — подіями, як у середньовічному соціумі, (що й не диво, скоро сама історія є дискретно-подієва: сума порізаних моментів чину на тлі тяглої статистики чужої волі)... і не дарма хронологічна прив'язка зазвичай дається у нас, навіть у розмові, не «такого-то дня такого-то місяця такого-то року», чим звичайно відкривається європейський роман 19-го століття (19-го — не 20-го!, а, як у древніх ірландських сагах — «се сталось, коли Конхобар, разом зі своїми найшляхетнішими воями, сидів в Елайн-Маху» («Народина Кухуліна»): «за Гетьманщини», «за царя», «за Австрії», «за Польщі», «за німців»...)»¹¹. Відтак, у силу сказаного, і стрибок-ривок (чи еволюційний перехід) до нової культури, нового суспільства, нової людини для тієї складової пострадянської частини Другого світу, де не відбувається цілераціональний «похід» на все радянське з одночасним засвоєнням європейських надбань ХХ ст., видається вкрай проблематичним. Принаймні, допоки не будуть вповні вирішені ті проблеми, які є типологічними для системного модерну.

Відтак, коли світ входить у постіндустріальне суспільство, в Україні на черзі стоїть модернізація, основою якої є індустріалізація та урбанізація, відповідний світогляд і форма організації суспільства — національна держава та демократія.

З іншого боку, якщо виходити з презумпції рівнозначності життєвих світів, буттєвих станів, історичних конкретностей та ціннісних парадигм, жодної трагедії у цій ситуації, ба, навіть у ймовірній нині цивілізаційній катастрофі немає. Кожна ситуація не гірша і не краща одна за одну — вона просто інша; і вона, власне, тому й цікава, бо являє собою новий полігон текстів, ігор, деконструкцій тощо.

Це все стосується далеко не лише України. Якщо будь-яка точка зору на історію рівнозначна, якщо ми принципово не можемо навіть вести мову про істинність історичного знання, то твердження «Освенциму ніколи не існувало» рівнозначне «В Освенцимі загинули мільйони людей»; судження «Сталін був одним із найбільших деспотів ХХ ст.» має не менше підстав перебувати в обігу, ніж судження «Сталін — найбільший друг дітей і батько трудящих усього світу». Власне, це означає практичну відсутність моральних, ціннісних координат людського життя. Цікаво, утім, що Освенцим часто вживається філософами Заходу як слово-символ для означення занепаду «проекту Модерну», як відповідь на проблему наповнення абстрактних

¹¹ *Забужко О.* Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. — К.: Факт, 1999. — С. 224.

понять глибоким емоційним змістом. «Постмодерністський філософ (у розумінні Ж. Дельоза) це особлива істота, яка пройшла крізь жах Освенциму. Вона народжується з цього жаху смерті і рухається до другої смерті. Відчуваючи себе померлою разом із жертвами Освенцима, вона вірить, що хоч вона і померла, вона живе далі з нами, проте, не по-обивательському, а тремтливим чином»¹². Цікаво, втім, що цей «тремтливий чин» чудово поєднується з дезавуванням цінностей. І з огидною (з погляду людини, яка бодай дотично, під час занепаду «реального соціалізму» справді відчула на собі, що таке репресії, тоталітаризм, несвобода, утиски, каральні органи тощо), балаканиною з уживанням цих термінів стосовно ситуації сучасного демократичного суспільства. Тим самим де-факто демократія і тоталітаризм урівнюються, і видається санкція на продукування нових Освенцимів (цікаво, що Колима у постмодерністських філософів ніколи не була словом-символом жаху ХХ ст., значно, на жаль, масштабнішого і тривалішого за епізод у чотири роки зі знищенням європейських євреїв; чи не тому, що їхній «Освенцим» є лише елементом словесної гри, даниною загальноприйнятим, хоча начебто й відкинутим назавжди, гранднартивам?)

Цікаво, що високоінтелектуальний постмодерний розмисел породжує і таке своєрідне явище, як «плебейський постмодерн». Якщо всі світоглядні й соціокультурні позиції рівноправні та рівнозначні, якщо говорити про «історичну реальність» чи «істину в історії» не випадає, то неонацисти Австрії чи Західної Німеччини мають рацію, милуючись деякими аспектами діяльності Гітлера. Мають рацію і так звані «ревізійні історики», коли наголошують на тому, що до кінця не доведений сам факт масового знищення євреїв в Освенцимі. Тим більше праві комуністи, що заперечують Голодомор, мовляв, були тільки труднощі із продовольством, спричинені неврожаєм. А у 1933-му році всі мали на своєму боці правду, рівноправну і рівнозначну, — і ті, хто помер, спухлий від голоду, і ті, хто довів їх до цього голоду. Те ж саме стосується Чечні, Близького Сходу, Дарфуру та інших «гарячих точок» сучасного світу, де одні бачать геноцид, інші — законні дії законної влади проти реальних та потенційних ворогів.

Потенціал «плебейського постмодерну» лише починає розгортатися, тож які наслідки це явище матиме для світу, ще невідомо. Ми можемо лише нагадувати собі, які висліди плебейського гегельянства та фіхтеанства оприявнили себе панування парадигми модерну у німецькому націонал-соціалізмі чи виміри плебейської інтерпретації легізму — в маоїзмі. А російський більшовизм? Хіба у ньому відсутні по-плебейському трактовані ідейні спадщини Гегеля та Герцена? То що буде далі, на які сюрпризи чекати, коли всі норми оголошені рівнозначними?

¹² Лук'янець В. С., Соболев О. М. Філософський постмодерн. К.: Абрис, 1998 — С. 300.

Взагалі, маємо цілу низку світоглядно-практичних абсурдів, деякі з яких варто зазначити тут. Скажімо, чільні мислителі країн, які пройшли й етап модерну, і «весну народів», і становлення національних держав, і період протекціонізму (від економічного до культурного), отримавши від всього цього певний «історичний зиск», сьогодні заперечують ледь не з піною у роті право інших йти цим шляхом, вимагаючи їхнього механічного слідування канонам Постмодерну (хоча саме порушення питання про якісь «канони» суперечить ідеї Постмодерну...).

Мислителі країн, які не мають, на щастя, досвіду життя за умов тоталітаризму, наввипередки вживають терміни «тоталітарний», «репресивний», «каральний» тощо щодо сьогоденних реалій власних держав, включно із буденною мовою, у той же час вперто ігноруючи різницю між «репресивністю» Сорбонни і репресивністю ГУЛАГу, чим фактично виправдовують ГУЛАГ.

При цьому «тоталітарними» називають усіх мислителів, котрі у минулі роки свідомо і цілеспрямовано опонували тоталітаризмові, розгортаючи принципово інші схеми буття, де панувала свобода, — наприклад, Мераба Мамардашвілі, котрий, виявляється, надто великого значення надавав існуванню «м'язів самостійності» людини та її вольовому первеневі.

Деконструюючи геть усі вартості на світі та обстоюючи рівноправність життєвих світів зло-дія та добро-дія (тобто пере-креслюючи всю попередню цивілізацію), що є досить цікавим для розваг інтелектуального збіговиська, постмодерні мислителі пропонують це «великому світові», який і без того потерпає від примату «правди сили» над «силою правди».

І водночас реалізується слушно підмічений В. Малаховим парадокс: «Іронічно-відчужене ставлення до світу культури, фокусуєчись у царині первинних життєвих смислів самої особистості, формує навіть дещо таке, що можна було б уважати своєрідним естетизованим різновидом смирення. Але ж — ось парадокс! — чим більш релятивізується значущість світу, в якому людина конститує свою суб'єктивність, і самого статусу останньої, — тим більша вага припадає на цілком стихійні чинники, котрим «пощастило» перебувати взагалі поза сферою розумного людського осмислення — від випадковостей політичного життя до спалахів різноманітних «енергій», «бажань» тощо. Постмодерний світ у цьому відношенні являє собою колоритну суміш витонченого іронічного скептицизму — та, інколи, не менш витонченого марновірства, що межує із національним мазохізмом, страхом перед диктатурою або черговим небесним з'явиськом... Нас починають оточувати «хитрі», замасковані прояви такої сили — скажімо, той же авторитаризм без жодного авторитету, що ми його маємо нагоду спостерігати в Україні: теж постмодерністська ситуація...»¹³.

¹³ Малахов В. Чому я не постмодерніст? // Дух і літера. — 1997. — №1-2. — С. 381.

4. Етика без оцінок, мораль без норм

У сенсі власне етики та моралі культура «занепаду метанаррацій», яка відмовляється від унормування «рамок» будь-яких типів поведінки, базується на дискурсивному плюралізмі, на варіабельності раціональностей, на тому, що, за словами Ф. Гваттари, «все годиться, все прийнятно»¹⁴. У силу цього саме поняття ціннісного пріоритету може бути, на думку Ф. Джеймсона, віднесене до того, що «відкидає сучасна теорія», бо в останній немає місця поділу на істинне і хибне, прийнятне і неприйнятне. У цьому відношенні культура будується на можливості взаємодії та діалогу різноманітних (не виключаючи альтернативних) традицій, в тому числі й морально-етичних. У цьому контексті програмною для епохи Постмодерну стає ідея мікшування культури, яка являє собою принципово несистемну мозаїку фрагментів й уламків різних традицій. Як уже говорилося, фундаментальною характеристикою культури Постмодерну виступає плюралізм, варіативність, свого роду перемішування в конкретних культурних контекстах найрізноманітніших аксіологічних традицій та настанов. Колаж перетворюється в Постмодерні з особистого прийому художньої техніки на універсальний принцип побудови культури, в тому числі й культури вчинку: маємо сплетіння радикально різних, але при цьому цілковито рівноправних світоглядних парадигм, в рамках взаємодії яких — у світлі презумпції «занепаду метанаррацій» — неможливо виокремити універсальну аксіологію. Відсутність центрів не тільки в нормативному, а і в ціннісному значенні означає перетворення ієрархічно побудованої в ціннісному вимірі культури, в тому числі і її етичної компоненти, на щось ціннісно гомогенне. Як зазначає Ж.-Ф. Ліотар, в постмодерністському культурному контексті «всі колишні центри тяжіння, утворені національними державами, партіями, професіями, інституціями та історичними традиціями, втрачають свою силу»¹⁵.

Відтак жодна поведінкова стратегія, за оцінкою Р. Рорті, не має привілеїв перед іншими в сенсі кращого вираження людського ества. Жодна із цих стратегій не є більш гуманною, ніж інша, — вони просто плюральні й варіативні. Тим часом етика як така (так само, як і моральна суспільна практика) не просто аксіологічна за самою своєю суттю, а й програмно-нормативна, в силу чого не може бути конституїрована в ефективній своїй якості за умов мозаїчної організації культурної тканини,

¹⁴ [Гваттари Ф.] Трансфер или то, что от него осталось, или Аналитик живет в постоянном страхе. Феликс Гваттари в беседе с Брахой Лихтенберг Эттингер // Кабинет: картины мира. Сборник статей. «А». СПб.: Инапресс, 1998. — С. 23.

¹⁵ Lyotard J.-F. The Postmodern Explained: Correspondence, 1982–1985. Turnaround. London; Power. Sydney, 1992; University of Minnesota Press. Minneapolis, 1992. — P. 54.

де має місце принципово позаоціночна рядопокладеність і практична реалізація співіснування найрізноманітніших (аж до альтернативних і взаємовиключних) поведінкових стратегій. Д. Мак-Кенс постулює у цьому контексті можливість етики лише в сенсі «відкритої» чи «множинної», якщо розуміти під «множинністю» не простий кількісний плюралізм, а принципову відмову від можливості конституювання будь-якого загального канону¹⁶.

Усі рівні системної організації етики як теоретичної дисципліни і моралі як її суспільно-практичного підґрунтя засновані на підвалинах бінарізму: парні категорії (добро — зло, належне — суще, чеснота — порок тощо), альтернативні моральні принципи (аскетизм — гедонізм, альтруїзм — егоїзм, колективізм — індивідуалізм та ін.), протилежні оцінки вчинків і таке інше, тим часом, як уже зазначалося, в силу парадигмальності відмови від бінарних опозицій, у ментальному просторі Постмодерну «немислимі дуалізм чи дихотомія, навіть у примітивній формі добра і зла»¹⁷. Якщо традиційна етика інтерпретує регуляцію людської поведінки як організовану на дедуктивному принципі, відповідно до певної ієрархії цінностей, що, у свою чергу, пов'язуються із конкретними вчинками, то постнекласична культура розглядає самоорганізацію людської суб'єктивності як свого роду автохтонний процес, поза накинутими їй ззовні регламентаціями й обмеженнями з боку тих чи інших моральних кодексів. З точки зору М. Фуко, дедуктивно збудований канон, чия реалізація здійснюється за допомогою механізму заборони альтернативних йому сценаріїв поведінки, не є і не може бути формотворчим щодо постмодерної моралі, — мова може йти лише про свого роду «стилізації поведінки». Аналогічно Е. Джердайн робить акцент не на виконанні загального припису, а на суто ситуативному «людському управлінні собою» за допомогою неуніверсальних механізмів. Ба більше, сам «принцип стилізації» не є універсально необхідним, жорстко ригористичним і потрібним усім, він має сенс й актуальність лише для тих, хто, за висловом М. Фуко, «хоче надати своєму існуванню якомога більш прекрасну і завершену форму»¹⁸. Такий підхід позбавляє моральні максими найменшого регулятивного потенціалу і перетворює їх на гіпотетичні вербальні структури, чия модальність переходить із реєстра дійсності у реєстр можливості: моральність як така втрачає свою дійсність і дієвість.

¹⁶ Див.: Мак-Кенс Д. Этика в постсовременной перспективе // Философские науки. М., 1996. № 1-4. — С. 165-175.

¹⁷ Детальніше про це див.: Делёз Ж., Гваттари Ф. Анти-Эдип. Капитализм и шизофрения / Пер. с фр. и послесл. Д. Кралечкина, науч. ред. В. Кузнецов — Екатеринбург: У-Фактория, 2007. — 672 с.

¹⁸ Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. Пер. с франц. - М.: Касталь, 1996. — С. 38.

Безумовною підставою етики як такої є феномен суб'єкта, — більш того, цей суб'єкт, як зазначає К. Венн, є носієм «подвійної суб'єктивності», бо інтегрує в собі «суб'єкта морального міркування» і «морального суб'єкта, що є предметом етики». Між тим розпад суб'єкт-об'єктної опозиції, що виступає найважливішою парадигмальною зміною фундаментальних підстав постмодерного стилю мислення, призводить до того, що візитною карткою сучасної культури може слугувати фундаментальна презумпція «смерті суб'єкта», що передбачає відмову від феномена Я у традиційному його розумінні. Віднині Я постає не як психологічно і соціально артикульований суб'єкт, але як свого роду текст, зітканий з культурних кодів й інтерпретаційних конвенцій (Ж. Дерріда). За оцінкою А. Турена, наведеною Р. Бартом, якщо модернізм проголошував ідею цінності Я, то постмодернізм — ідею його розщеплення. Я «більше не є місцем, де відновлюється людська особистість в непорочній цілісності <...> накопиченого досвіду»¹⁹. В цілому постмодернізм, за оцінкою Ф. Джеймисона, осмислює себе як постулат «смерті самого суб'єкта», фінальний «кінець автономної <...> монади, або его, або індивідуума», які зазнали фундаментальної «децентрації»²⁰.

Очевидно, що етика в соціально ефективному її розумінні неможлива поза презумпцією суб'єкта — і як автономного суб'єкта морального вибору, і як активного суб'єкта морального вчинку, і як рефлексивного суб'єкта моральної відповідальності. Тож ми бачимо, що етика у своїй постнекласичній артикуляції відмовляється від традиційно засадничих своїх характеристик, що визначають класичні форми її буття в культурі від найперших початків: за оцінкою Ю. Крістевої, в даний час в етиці несподівано виникає питання, які коди (звичаї, соціальні угоди) повинні бути зруйновані. Однак якщо розглядати цю проблему не зсередини власне постмодерністського дискурсу, як це роблять названі і не названі вище автори, а в гуманістично орієнтованій системі відліку, то питання формулюється набагато гостріше: що означають описані вище процеси, що призводять до істотних деформацій теоретичної етики й повсякденної моральної свідомості та практики, для людини як особистості? Вже йшлося про те, що застосування у практиці постмодерністських дискурсивних настанов породжує досить серйозні і часом небезпечні наслідки. Власне, маємо намагання (відверто ославленого чи приховано-імпліцитного) радикального заперечення майже всіх напрацювань попереднього цивілізаційного розвитку: та чи не стане це запереченням самої цивілізації як такої?

¹⁹ Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. — М.: Прогресс, 1989. — С. 87.

²⁰ Джеймисон Ф. Постмодернизм, или логика культуры позднего капитализма // Философия эпохи постмодерна. Мн., «Красико»-принт, 1996. — С. 128.

5. Досконалість непослідовності

Утім, звичайно, далеко не все в реальному Постмодерні є настільки ж радикальним, як описані вище речі. Скажімо, для Апеля, котрий віддав данину філософській моді, дослідження етичних норм (власне, і дотримання їх) є сутнісною умовою «прозорої комунікації» і власне філософського розмислу; чи не єдиний він відверто обстоює наявність трансцендентальних чинників спілкування. Мовна гра, за Апелем, передбачає наявність певних правил, не-нею-покладених, отож ні досліджувати ці правила, ні критикувати їх не має сенсу, не визнавши їхнього існування. Відтак філософія одержує обґрунтування в бутті людської спільноти. Моральні мислення і вчинки за відсутності чи «відкладенню у нескінченність» етичного кодексу вирізняються принциповою моральною амбівалентністю, яка впливає з «первинної сцени» людського стояння «віч-на-віч» і розуміння того, що феномени моралі у своїй основі «нераціональні». Ці феномени не можуть бути вичерпані ніяким «етичним кодексом (кодом)», але вони ґрунтуються на конкретних виявах поваги до конкретних людей²¹.

Назагал же у контексті *справді сучасної* доби, актуальними залишаються слова, мовлені Юргеном Габермасом ще у середині 1980-х, коли знаний філософ орієнтувався не на чергову спокусу *примирення з дійсністю*, а відчув «вітри змін», які були наявними у контексті того часу: «В утопіях порядку старих «романів про державу» розумові форми життя вступали в оманливий симбіоз з технологічною владою над природою та безжалісною мобілізацією суспільної робочої сили. Така рівнопокладеність щастя та емансипації із владою та продуктивністю знов збуджує першовитоки саморозуміння Модерну — та разом із тим викликає на порядок денний і двохсотрічну критику Модерну. Але ті самі утопічні (в найгіршому сенсі) владні жести живуть в карикатурному вигляді і сьогодні, продовжуючи рухати маси... Ясний шлях до нової ідентичності Стара Європа могла б знайти тільки тоді, якби протиставила цій афективній реакції на економічне зростання, гонку озброєнь та «традиційні цінності» провидіння нового початку із приречених на самоосуд системних примусів, якби поклала край тій плутанині, що нормативний зміст Модерну, який зберігається в раціоналізованому життєвому світі, можна вивільнити виключно за допомогою постійного зростання комплексності систем. Та ідея, що конкурентоспроможність у міжнародному змаганні — незалежно, чи то ринку, чи космосу — є

²¹ Див.: Towards a Transformation of Philosophy (Marquette Studies in Philosophy, No 20), by Karl-Otto Apel, trans., Glyn Adey and David Fisby, Milwaukee, 1998, Marquette University Press. — 308 p.

вкрай необхідною виключно для виживання, є однією з тих буденних упевненостей, в якій конденсуються суто системні примуси. Кожний виправдовує експансію та інтенсифікацію власних сил екпансією та інтенсифікацією сил *інших*, причому так, нібито зовсім не це було соціал-дарвіністським правилом гри... Хто ще, окрім Європи, може винести із *власних традицій* ті вбачання, енергію, відвагу до пророцтва — усе те, що має ставати необхідним для того, щоб у подальшому не тільки метафізичні, а й метабіологічні передумови сліпого примусу до збереження та розширення системи не забирали наші ментальнотворчі сили?»²².

Стаття надійшла до редакції 26.05.13

²² Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. К.: Четверта хвиля, 2001. — С. 357–358.